

*Марија Караникић Мирић**

Правни факултет, Универзитет у Београду

ПРОМЕЊЕНЕ ОКОЛНОСТИ И РАСПОДЕЛА РИЗИКА У УГОВОРНОМ ПРАВУ

Сажетак

У европској теорији уговорног права одскора је позната подела правних система на отворене и затворене, према томе да ли познају посебна правила о једностраној ревизији уговора због промењених околности. Отворени системи садрже посебна правила која допуштају правичну измену садржине пуноважног уговора на захтев стране која је погођена промењеним околностима. Није неопходно да се друга страна сагласи с траженом изменом. Интереси друге уговорне стране, која је по дефиницији савесна, штите се постављањем услова под којима погођена страна може да оптира за ревизију. Избор погођене стране између раскида уговора и ревизије уговорне садржине није у потпуности слободан. Затворени системи немају посебна правила о утицају отежаног испуњења односно промењених околности на обавезе уговорних страна, а ако познају овај институт, онда уговорнику који је погођен промењеним околностима допуштају само да раскине уговор. Погођена страна не може да примора другу страну на останак у уговору измењене садржине. Српско право се по овом критеријуму сврстава у затворене правне системе, јер не допушта измену уговора на захтев стране која је погођена промењеним околностима, већ само на захтев или уз пристанак друге уговорне стране. Уговорни поверилац трпи већу правну

* Имејл-адреса: marija@ius.bg.ac.rs.

несигурност ако за судску измену уговорне садржине није неопходан његов пристанак. Стога се у овом раду разматра питање расподеле ризика промењених околности.

Кључне речи: Промењене околности, отежано испуњење, расподела ризика, раскид уговора, судска ревизија уговора

ПРОМЕЊЕНЕ ОКОЛНОСТИ У СРПСКОМ УГОВОРНОМ ПРАВУ

Установа промењених околности није постојала у Грађанском закону за Краљевину Србију из 1844, а домаћа правна теорија из времена његовог важења закључивала је да ако због промењених околности постане неопходно да се неки уговори раскину или измене, то не може суд, него само законодавац (Krulj 1967, 120–121). Исто је било у другим законима који су важили на територији некадашње Југославије. Неки од њих садржавали су само посебна правила о утицају промењених околности на уговоре одређене врсте: рецимо, на предуговор (AGZ, § 936) или уговор о делу (OIZ, чл. 359). Опште правило о промењеним околностима први пут је кодификовано у Општим узансама за промет робом. Нешто другачији режим од тога био је предложен у Скици за законик о облигацијама и уговорима, а важећа општа правила налазе се у Закону о облигационим односима. Закон садржи и посебна правила о утицају промењених околности на предуговор (ZOO, чл. 45).

Опште узансе за промет робом (1954)¹

Опште узансе су садржавале следеће решење (Opšte uzanse, br. 55–59): Ако због неког изванредног догађаја

¹ Опште узансе је донео Пленум главне државне арбитраже на заседању одржаном 18. јануара 1954. Послови промета робом, по самим Општим узансама, обухватају пре свега послове купопродаје, а потом и послове размене, посредништва, заступништва, комисиона, превоза, отпреме, ускладиштења и осигурања. Државне арбитраже су касније постале привредни судови. До ступања на снагу ЗОО, у поступцима за које су надлежни привредни судови, важила је оборива претпоставка да су уговорне стране пристале на примену Општих узанси (Uzansa br. 2). Од ступања на снагу ЗОО примена Општих узанси мора посебно да се уговори у питањима која су уређена одредбама ЗОО (ZOO, чл. 1107), при чему се, наравно, не може уговорити примена кодификованог обичаја који је супротан императивним одредбама закона.

који се није могао предвидети у време закључења уговора, испуњење уговорне обавезе постане *претерано отежано* за једну страну, или би јој нанело *претерано велики губитак*, она може да захтева да се уговор измени или раскине, под условом да су промењене околности наступиле пре истека рока одређеног за испуњење њене обавезе. При одлучивању да ли је захтев за измену или раскид уговора оправдан, као и да ли ће се уговор изменити или раскинути, води се рачуна о циљу уговора, о нормалном ризику код уговора те врсте, о трајању и дејству изванредних догађаја, као и о интересима једне и друге уговорне стране.

У Општим узансама наведени су и неки примери изванредних догађаја због којих се може тражити измена или раскид: природни догађаји, као што су суша, поплава, земљотрес; управне мере, као што су забрана или ограничење увоза или извоза и друга ограничења промета робом, промена система цена, промена тарифа и прописаних цена, промена стандарда; економске појаве, као што је изузетно нагли и велики пад или скок цена. Тај списак није исцрпан, него је индикативан. Због изванредних догађаја могу се изменити оне одредбе уговора на које је тај догађај утицао, као што су одредбе о цени, количини предмета, висини других обавеза, времену, месту, начину испуњења уговора, или се може одредити нешто друго.

Кад једна уговорна страна тражи измену уговора, друга страна може да одустане од уговора, у ком случају се сматра као да уговор није био ни закључен. Кад једна уговорна страна тражи раскид, друга може да захтева да се уговор одржи на снази, предлажући измену одредаба уговора.

Општим узансама је предвиђено, дакле, да уговорна страна која је погођена промењеним околностима може да захтева раскид или ревизију уговора по своме нахођењу, али не може да исходuje ревизију ако се друга уговорна страна томе противи. Ако погођена страна захтева измену уговорне садржине, друга страна то може да избегне тако што ће одустати од уговора. До измене уговора може да дође само уз пристанак или на предлог уговорне стране која није погођена промењеним околностима.

Скица за законик о облигацијама и уговорима (1969)

У Скици за законик о облигацијама и уговорима предложено је другачије решење (Skica, чл. 103–104): Ако после закључења уговора наступе околности које се нису могле предвидети, а које *отежавају испуњење обавезе* једне стране у тој мери да је очигледно да уговор више не одговара очекивањима страна уговорница, и да би по општем мишљењу било неправично одржати га на снази такав какав је, суд може на захтев те стране да раскине уговор. Суд неће раскинути уговор ако друга страна пристане да се одговарајући услови уговора правично измене.

Ако изрекне раскид суд ће на захтев друге стране обавезати уговорника који је тражио да се уговор раскине да другој страни накнади правичан део штете коју трпи због тога. При одлучивању о раскидању уговора, односно о његовој ревизији на основу предлога друге стране, суд се руководи начелима поштеног промета, водећи рачуна нарочито о циљу уговора, о нормалном ризику код уговора те врсте, о општем интересу, као и о интересима једне и друге стране.

Скицом је, дакле, било предложено да страна којој је отежано испуњење може једино да захтева судски раскид уговора, а друга страна то може да избегне ако предложи да се одговарајуће уговорне одредбе правично измене. Тај систем је затворен, јер погођена страна не може да захтева измену уговора: судска ревизија уговора не може да се спроведе на њен захтев, а противно вољи друге уговорне стране.

Закон о облигационим односима (1978)

Законска правила о раскидању или измени уговора због промењених околности (ZOO, чл. 133–136) разликују се од решења које је било предложено Скицом. Да би се применила законска правила потребно је да су за време трајања уговорног односа наступиле неке околности које погођена страна није била дужна да узме у обзир у време закључења односно околности које није могла да избегне или савлада. Потребно је још да је погођеној страни због тога *отежано испуњење*, или да *више не може да се оствари сврха уговора*,

а у сваком случају да је очигледно да уговор више не одговара очекивањима уговорника и да би по општем мишљењу било неправично да се одржи на снази такав какав јесте. Погођена уговорна страна може да се позове само на оне промењене околности које су наступиле пре истека рока одређеног за испуњење њене обавезе.

На пример, када се купац непокретности позвао на избијање оружаних сукоба на територији некадашње СФРЈ као раскидни разлог, суд је истакао да је у часу избијања оружаних сукоба купац већ каснио с исплатом цене и да стога нема право на раскид (Presuda VSS, Prev. 41/2001). Није допуштено позивање на промењене околности након што су уговорне обавезе извршене (Presuda VSS, Prev. 81/99). Губитак економског интереса за даљу сарадњу након што су уговорне стране извршиле уговор о заједничком улагању (изградиле су хладњачу, тако што је једна подигла зграду, а друга уградила компресор), не може бити разлог за раскид због промењених околности, јер су све уговорне обавезе већ испуњене (Presuda VPS, Pž. 9163/98).

У теорији се истиче да отежано испуњење или немогућност остварења сврхе уговора морају постојати у часу подношења тужбеног захтева. Није довољно, дакле, да су се услови за позивање на промењене околности стекли после закључења уговора а пре него што је погођена страна пала у доцњу; неопходно је да ти услови не отпадну до подношења тужбе (Kovačević-Kuštrimović 1979, 301).

Погођена страна може да захтева да се уговор раскине, што друга страна може да спречи ако понуди или пристане да се одговарајући услови уговора правично измене. При одлучивању о раскидању уговора, односно о његовој измени, суд се руководи начелима поштеног промета, водећи рачуна нарочито о циљу уговора, о нормалном ризику код уговора односне врсте, о општем интересу, као и о интересима обеју страна. Ако изрекне раскид уговора, суд ће на захтев друге стране обавезати страну која га је захтевала да накнади другој страни правичан део штете коју трпи због тога.

У сваком случају, уговорна страна којој је отежано испуњење обавезе не може самостално да исходује судску измену

уговорне садржине: ревизија уговора је допуштена само на захтев или уз пристанак друге уговорне стране. Судови истичу да отежано испуњење не даје погођеној страни право да самостално одступи од онога што је уговорено, то јест да сама „ревидира” садржину уговора (Presuda PAS, Рж. 2205/2013). Погођена уговорна страна може само да захтева да се уговор раскине, што њен саговорник може да спречи, ако уместо раскида предложи да се уговор правично измени. Судови наглашавају да право на раскид уговора због промењених околности није условљено претходним подношењем захтева другој уговорној страни за измену уговора (Presuda VSS, Gzz. 9/94).

Генеза и изглед законског режима

Услови за позивање на промењене околности различито су формулисани у Општим узансама, Скици и ЗОО. Решење Општинских узанси у основним цртама одговара правилима италијанског Грађанског законика (Petrić 2007, 127). Једноставно је и сажето, полази од начела правне сигурности и поставља строге услове за раскид или измену уговора због промењених околности: Погођена страна мора да докаже да јој је због неког изванредног и непредвидљивог догађаја постало *претерано тешко* да изврши уговорну обавезу или да би јој испуњење те обавезе нанело *претерано велики губитак*. Судско задирање у пуноважан уговор на захтев једне уговорне стране допуштено је само ако се њен уговорни положај драстично погоршао због догађаја који не само да се није дао предвидети, него је још био изванредан, што значи нередован и неуобичајен. Строге одредбе Општинских узанси нису дословно примењиване, већ су наши привредни судови у периоду од 1954. до 1978. настојали да их тумаче тако да се обезбеди баланс између начела правне сигурности и еквивалентности узајамних давања (Krulj 1983, 400–401).

Услови за позивање на промењене околности нису постављени тако строго у Скици као што је случај у Општим узансама. У Скици се не тражи да промењене околности које *отежавају испуњење* обавезе једне уговорне стране буду изванредне; довољно је да се те околности нису могле предвидети. Поред тога, тражи се да је испуњење обавезе

отежано у мери да је очигледно да уговор више не одговара очекивањима уговорних страна и да би по општем мишљењу било неправично одржати га на снази без одговарајућих измена.

Правила ЗОО су еластичнија од оба наведена решења (Vizner 1978, 542). На првом месту, у закону се не помињу непредвидљивост и изванредност промењених околности, већ се тражи да погођена страна није била дужна да те околности узме у обзир у часу закључења уговора, односно да касније није могла да их избегне или савлада. Иста формулација постоји у чл. 74 Једнообразног закона о међународној продаји телесних покретних ствари, али у контексту ослобођења од одговорности за штету изазвану неиспуњењем.² У нашој литератури се чл. 74 Једнообразног закона помиње као узор за правило из ЗОО (Ковачевић-Куштримић 1979, 298; Ђурђевић 1995, 262). Међутим, то што у часу закључења уговора уговорна страна није била дужна да узме у обзир неке околности, односно то што касније није могла да их избегне или савлада, према Једнообразном закону може само да је ослободи од одговорности за штету изазвану неиспуњењем (Tunc 1966, 83–84), док по одредбама ЗОО представља услов под којим та уговорна страна може да захтева раскид или предложи ревизију. Друго, уговорна страна може да се позове на промењене околности и када јој због тога није отежано испуњење уговорне обавезе, ако због промењених околности више не може да се испуни сврха уговора. И треће, у сваком случају мора да буде очигледно да уговор више не одговара очекивањима уговорних страна и да би по општем мишљењу било неправично да се одржи на снази такав какав јесте.

Законодавац је пропустио да међу условима за позивање на промењене околности изричито помене *изванредност* и *непредвидљивост* околности које су наступиле после закључења уговора. Наместо тога прописао је да уговорна страна не може да се позива на промењене околности које је била дужна да узме у обзир у часу закључења, или је касније могла да их избегне или савлада.

2 Југославија није ратификовала Хашке конвенције из 1964, али су Једнообразни закони предвиђени тим конвенцијама утицали на Скицу и, последично, на ЗОО (Konstantinović [1969] 1996, 34).

Међутим, то не значи да се по закону више не тражи да промењене околности буду *непредвидљиве*: ни у систему ЗОО раскид или ревизију пуноважног уговора не може да захтева страна која је у часу закључења могла да предвиди промену околности. Ако је уговорна страна у часу закључења уговора могла да предвиди наступање одређених промењених околности, онда је била дужна да те околности узме у обзир приликом закључења и не може их касније истицати као разлог за раскид или ревизију уговора. Остаје само да се види по ком мерилу се, *ex post facto*, процењује да ли је у време закључења уговора уговорна страна могла да предвиди нешто што се доцније заиста догодило.

По објективном мерилу предвидљива је свака промена у околностима коју је хипотетички разуман уговорни дужник могао да предвиди у часу закључења. У тој конструкцији предвидљивост се разуме као објективно својство неког догађаја, и ако постоји макар један субјект који би на дужниковом месту могао да предвиди његово наступање, онда се мора узети да је тај догађај био предвидљив.

По субјективном мерилу предвидљивост зависи од уговорне позиције субјекта чије поступање је на процени. На пример, у француском праву дужник традиционално може да се ослободи обавезе само ако је испуњење постало немогуће због више силе (FGZ, чл. 1147 и 1148 по старој нумерацији). Судска пракса је стога почела да субјективизује појам више силе, односно да релативизује схватања о непромењивости, неотклоњивости и немогућности. Тако схваћена виша сила није само препрека која се апсолутно није могла савладати, него препрека коју дужник, с обзиром на обим и природу својих обавеза, није био дужан да савлада (Kruļj 1967, 34).

У субјективној парадигми се не поставља питање да ли би ико на дужниковом месту могао да предвиди наступање промењених околности, него да ли је дужник, с обзиром на обим и природу својих уговорних обавеза, био дужан да предвиди такву промену. У тој конструкцији догађај је непредвидљив ако се може рећи да *бежи разумном предвиђању*, односно ако је *нормално* или *разумно* непредвидљив (Kruļj 1967, 35). На то може да утиче и вероватноћа наступања неког догађаја. Некада

је та вероватноћа толико мала, да се од разумног уговорника не може основано очекивати да о томе води рачуна (Jankovec 1999, 137).

Рецимо, по природи ствари су предвидљиве оне промене које се могу означити као саставни део нормалног пословног ризика. Наши судови сматрају да нормалан ризик суше као природног феномена пада на закупца при закључењу уговора о закупу пољопривредног земљишта. Закупац је дужан да рачуна с тим ризиком и не може да захтева раскид или ревизију уговора због тога што су му смањени приходи због суше (Presuda OSZr, Gž. 1478/95).

Дакле, уговорна страна је дужна да узме у обзир све оно што је разумно предвидљиво, односно све што се налази у нормалној сфери њеног предвиђања, с обзиром на њену уговорну позицију. Догађај који је био разумно предвидљив у часу закључења уговорна страна не може доцније да истиче као раскидни разлог, без обзира на то да ли је о њему заиста размишљала у време када је ступала у уговорни однос.

Има аутора који сматрају да је (не)предвидљивост превазиђена категорија коју је законодавац с правом изоставио, зато што у савременом друштву, уз модерне начине информисања, мало шта може да се означи као непредвидљиво: ни нови прописи, ни економске појаве данас начелно нису непредвидљиви. Потребне савременог друштва говоре у прилог томе да питање предвидљивости треба оставити по страни и да треба прописати да уговорник не може да се позове на оне промењене околности које би разуман и пажљив човек на његовом месту узео у обзир приликом закључења (Krulj 1983, 403).

Наши судови понекад погрешно сматрају да се може проценити да ли је уговорник био дужан да узме у обзир неку околност, а да се пре тога не утврди да ли је та околност била предвидљива (Presuda VSS, Rev. 1810/98). Тај став не образлажу и генерално пропуштају да размотре да ли страна може бити дужна да узме у обзир оно што се није могло знати, да ли је стандард предвидљивости субјективан или објективан, и томе слично.

Међутим, много је више одлука у којима судови отворено разматрају питање предвидљивости, да би утврдили шта је страна била дужна да је узме у обзир у време закључења (Odluka VSS, Rev. 623/97). На пример, наручилац специјалних уређаја не може да захтева раскид уговора у периоду од израде уређаја по његовом нацрту до испоруке, ако је у време закључења уговора могао да предвиди да ће да наступе поремећаји на тржишту, који су потом онемогућили употребу ових уређаја (Odluka VSBiH, Рž. 532/90). Очекивани пад вредности новца у инфлаторним условима није околност због које се може захтевати раскид уговора (Odluka VSH, Рž. 1700/88). Хиперинфлација може да буде разлог за позивање на промењене околности само ако није била очекивана у време закључења уговора, то јест ако се тада још није могла предвидети (Rešenje VSS, Rev. 1619/96).

ОТЕЖАНО ИСПУЊЕЊЕ И НЕМОГУЋНОСТ ДА СЕ ОСТВАРИ СВРХА УГОВОРА

Отежано испуњење подразумева да се у периоду од закључења уговора до доспећа уговорне обавезе десило нешто због чега је испуњење те обавезе постало теже него што се могло основано очекивати у време када је уговор закључен. У модерним европским правним системима чињеница *отежаног испуњења* може да буде један од елемената за примену правила о раскиду или ревизији уговора због промењених околности.

На пример, по правилу које је у француско право уведено 2016. године, потребно је да због промењених околности, које се нису могле предвидети у време закључења уговора, испуњење уговорне обавезе постане *претерано тешко* (*excessivement onéreuse*) за страну која није унапред прихватила тај ризик (FGZ, чл. 1195 по новој нумерацији). У италијанском праву се захтева да је, због неког изванредног и непредвидљивог догађаја, дугована престација постала *претерано тешка* (*eccessivamente onerosa*) за уговорну страну (IGZ, чл. 1467). У Општим узансама постављен је услов да је, због изванредног и непредвидљивог догађаја, једној страни постало *претерано тешко* да изврши уговорну обавезу, или да би јој испуњење нанело *претерано велики губитак* (Opšte uzanse, br. 55). У

Скици се тражи да је испуњење обавезе постало *отежано* због околности које се нису могле предвидети (Skica, čl. 103).

Израз *претерано* изостављен је из Скице и ЗОО. Тамо се помиње само отежано испуњење, а не претерано отежано испуњење. Међутим, то не значи да је допуштено да се уговор раскине или измени због незнатно отежаног испуњења (Ковачевић-Кушtrimовић 1979, 294). И Скица и ЗОО јасно предвиђају да испуњење мора бити отежано у мери да *уговор више не одговара очекивањима уговорних страна* и да би *по општем мишљењу било неправично да се одржи на снази такав какав јесте*. Тог разјашњења нема у Општим узансама, али његов смисао треба препознати у речи *претерано*.

Правила ЗОО захтевају да је испуњење обавезе постало *отежано* за једну уговорну страну, или да се више *не може остварити сврха уговора*. Ови захтеви су постављени алтернативно, а правне последице су им исте (ZOO, čl. 133). Скица не предвиђа изложену алтернативу, то јест могућност да се уговор раскине или измени када због промењених околности више не може да се оствари сврха уговора. То правило је могло доспети у југословенски ЗОО под утицајем аустријског и немачког учења о отпадању основа правног посла (*Wegfall der Geschäftsgrundlage*) (Koziol, Bydlinski, und Bollenberger 2007, 880).

Неки аутори (Petrić 2007, 129) сматрају да је у овој ствари на редакторе ЗОО још могла да утиче енглеска теорија о осујећењу уговора (*frustration of contract*). У свега неколико речи, та енглеска доктрина односи се на два типа случајева у којима уговорни дужник није извршио своју обавезу због нечега што је било ван његове контроле: прво, ту спадају случајеви када испуњење уговорне обавезе накнадно постане немогуће или незаконито, и друго, случајеви када испуњење није ни немогуће, ни незаконито, али су се околности промениле тако да више не може да се оствари сврха уговора (Treitel 2003, 866–925; Beatson 2002, 530–564). Уговор престаје *ipso lege*, чим наступе промењене околности које изазивају немогућност, незаконитост или осујећење; судска измена уговора није допуштена. И још, у енглеском праву уговор може да престане због осујећења искључиво ако је у потпуности уништена

комерцијална сврха његовог постојања, то јест ако уговор више нема никакав пословни смисао. У једном примеру из судске праксе тужилац је био закупио брод, да би с њега посматрао окупљање флоте у мореузу Солент и смотру коју је требало да изврши нови краљ Едвард VII. Међутим, инспекција флоте је отказана. Закупац брода је сматрао да је уговор престао јер је изгубио сврху и зато је тражио повраћај новца. Суд је заузео став да сврха уговора није осујећена: купац неће гледати краљевску смотру, али ће моћи да посматра редак догађај окупљања поморске флоте. Уговор није потпуно изгубио комерцијалну сврху и зато није престао (*Herne Bay Steamboat v. Hutton* [1903]).

У српском праву се не тражи да више не може да се оствари *никаква* сврха уговора, него да не може да се оствари она сврха због које је уговор закључен. То ће се десити, рецимо, ако купац набавља робу с намером да је извезе у одређену земљу, а продавац зна за ту његову намеру, па после закључења уговора о продаји буде забрањен извоз, или када купац изнајмљује одређене просторије да би у њима обављао неку делатност, што је закуподавцу познато, па обављање те делатности буде забрањено (Ђурђевић 1995, 264). Није битно то што би купац могао прибављену робу да прода у својој земљи, ни то што би купац могао да обавља неку другу делатност у закупљеним просторијама. Ако више не може да се оствари она сврха због које је уговор закључен, раскида и ревизије су допуштени, без обзира на то што би уговор можда и даље могао да има *неку* комерцијалну сврху.

На пример, инвеститор је прибавио право трајног коришћења тавана ради претварања у стамбени простор. Друга страна је знала за сврху зарад које инвеститор закључује тај уговор. Договорено је и да ће инвеститору уговор служити као основ да тражи дозволу за извођење планираних радова. Пошто није добио ту дозволу, инвеститор је захтевао раскид уговора због промењених околности услед којих не може да се оствари сврха уговора. Судови су пресудили у његову корист (*Presuda VSS, Rev. 2674/2005*).³

³ Није разматрано да ли се у овом случају радило о правним недостацима продате и предате ствари; уговор је судски раскинут након што је у потпуности извршен.

Немогућност остварења сврхе уговора мора бити последица промењених околности, да би суд могао да изрекне раскид или ревизију. Другим речима, сврха уговора мора бити осујећена околностима које су наступиле тек после закључења, под условом да погођена страна није могла да их предвиди у време закључења, а касније није могла да их избегне или савлада.

На пример, немогућност да се оствари сврха уговора може да наступи и из разлога који су психолошке природе. Међутим, погођена страна може да захтева раскидање или измену уговора само ако су њене психичке потешкоће настале након што је уговор закључен. Ако су постојале пре закључења, уговорна страна је била дужна да их узме у обзир. У једном случају студент је захтевао раскид уговора закљученог 1988. године и повраћај школарине коју је био уплатио загребачком Медицинском факултету. Као разлог навео је своју емоционалну преосетљивост на промену средине, немогућност адаптације и недовољно познавање језика. Суд је одбио његов захтев, зато што је све наведене особине студент имао и пре доласка на студије, није их накнадно стекао, и зато је био дужан да их узме у обзир приликом закључења (Odluka VSH, Rev. 2084/91).

РАСПОДЕЛА РИЗИКА ПРОМЕЊЕНИХ ОКОЛНОСТИ

Подела европских правних система на затворене и отворене

У европској теорији уговорног права одскора је позната подела правних система на отворене и затворене, по томе познају ли посебна правила о једностраној судској ревизији уговора због промењених околности. Отворени системи садрже посебна правила која допуштају правичну измену садржине пуноважног уговора на захтев уговорне стране која је погођена промењеним околностима. Није неопходно да се друга уговорна страна сагласи с траженом ревизијом. Насупрот томе, затворени системи немају посебна правила о утицају промењених околности на обавезе уговорних страна, или познају овај институт, али уговорнику који је погођен

промењеним околностима допуштају само да раскине уговор. Ревизија уговора није допуштена без сагласности друге уговорне стране (Hondius and Grigoleit 2011, 30–35).

Српско право се по овим мерилима сврстава у затворене системе, јер не дозвољава измену уговора на захтев стране која је погођена промењеним околностима, већ само на захтев или уз пристанак друге стране. Све што страна којој је отежано испуњење може да захтева, односно самостално да исходује, јесте судски раскид уговора, а и то друга уговорна страна може да спречи, ако уместо раскида предложи ревизију (ZOO, чл. 133–136). Погођена страна, дакле, може да захтева раскид или да понуди измену уговора, а друга страна може да захтева или да пристане на измену, што произлази из законског израза да се уговор неће раскинути ако друга страна „понути или *пристане*“ да се уговор правично измени (Krulj 1983, 405–406).

Немачко право спада у отворене системе у изложеној класификацији. Данашње одредбе § 313 унете су у немачки Грађански законик 2002. године, када је спроведена реформа немачког облигационог права. Тиме је заправо кодификован концепт *Störung der Geschäftsgrundlage*, који су немачка правна теорија и судска пракса развијале у периоду након Првог светског рата, у условима економске кризе, несташица робе и растуће инфлације (Hondius and Grigoleit [2011, 87–88]; Ranieri [2009a, 832]). По тим правилима измена уговора је основно правно средство у случају промењених околности. Раскид је допуштен само ако измена уговора није могућа односно ако се од друге стране не може разумно очекивати да на њу пристане. Наиме, у § 313 НГЗ стоји: Ако се после закључења уговора значајно промене околности које су биле његов основ односно с обзиром на које је постигнута сагласност уговорних страна, и ако се може узети да стране не би закључиле уговор односно да би закључиле уговор другачије садржине да су предвиделе ту промену, погођена страна може да захтева да се уговор измени – под условом да се од ње не може основано очекивати да испуни своје обавезе онако како је уговорено, с обзиром на појединости тог случаја и уговорну и законску расподелу ризика. Страна која је погођена промењеним околностима може да захтева раскид само ако је измена уговорне садржине

немогућа односно ако се од друге стране не може разумно очекивати да пристане на измену уговора.

Француско право се доскора класификовало као затворени правни систем. Правни значај промењених околности традиционално је био ограничен на управне уговоре, док се у општем уговорном праву инсистирало на принципу *pacta sunt servanda* и идеји о начелној непромењивости уговора (Krulj [2011, 24–35]; Ćobeljić [1972, 15–21]). Старо рестиктивно решење француског права (а исто важи за енглеско право) не допушта уговорнику да се лако ослободи онерозних обавеза, полазећи од тога да су ова законска правила диспозитивне природе, и да страна која пропусти да захтева да се уговором уреди ко сноси ризик промењених околности, треба свој ризик да сноси сама (Smits 2014, 204).

Правило о промењеним околностима прихваћено је као опште правило за уговорне односе тек 2016. године, у оквиру темељне реформе француског облигационог права (Simler 2016; Douville 2016; Schulze et al. 2015). По правилима из чл. 1195 ФГЗ (по новој нумерацији), ако због промењених околности које се нису могле предвидети у време закључења уговора испуњење уговорне обавезе постане претерано тешко (*excessivement onéreuse*) за страну која није унапред прихватила тај ризик, та страна може да захтева од саговорника да преговарају о измени уговора, а док трају преговори, дужна је да настави да извршава своје обавезе онако како је уговорено. Ако друга страна одбије да преговара или се преговори окончају неуспехом, уговорници могу споразумно да раскину уговор или да заједно захтевају судску ревизију. Ако стране не постигну никакав споразум у разумном року, суд може на захтев једне од њих да измени садржину уговора или да изрекне раскид. Нова правила сврставају француско право у отворене системе, јер допуштају да суд, када отпадне друге могућности, ревидира уговор на захтев стране којој је отежано испуњење.

Дакле, у затвореним правним системима интереси друге уговорне стране, која је по дефиницији савесна, штите се, између осталог, тако што уговор може да се ревидира само на њен захтев односно уз њен пристанак. У отвореним правним системима интереси те стране штите се постављањем услова

под којима погођена страна може самостално да оптира за ревизију уговора: избор погођене стране између раскида и ревизије није потпуно слободан. Рецимо, у аустријском праву погођена страна може да захтева измену уговора само ако докаже да би стране закључиле уговор измењене садржине да су у време закључења могле да предвиде наступање промењених околности. У немачком праву раскид уговора је допуштен само ако измена уговора није могућа односно ако се од друге стране не може разумно очекивати да на њу пристане. Ако погођена страна оптира за измену уговора, пристанак друге стране није неопходан, али суд неће допустити измену која представља неразуман захтев према другој страни.

Српско право као затворени систем

Српско право се по изложеном критеријуму сврстава у затворене системе, јер не допушта судску ревизију уговора на захтев уговорне стране која је погођена промењеним околностима, већ само на захтев или уз пристанак друге стране. Погођена уговорна страна може само да захтева раскид уговора, а њен саговорник то може да спречи, ако уместо раскида предложи ревизију.

Исто разумевање ових правила имали су судови у Хрватској (Odluka VTSH, Рž. 3939/95): Страна којој је отежано испуњење може захтевати само раскид, а не да суд измени услове уговора. Друга страна може да спречи раскид, тако што ће понудити измену или пристати на њу. Страна којој је отежано испуњење не може да присили другу страну на измену уговора. Ако друга страна не прихвати измену, уговор може само да се раскине.

Могућност да се судски измени садржина уговора по себи представља значајно одступање од начела *pacta sunt servanda* и подразумева да судови имају необично широка овлашћења да интервенишу у садржину пуноважних уговора. Извесност исхода спора је за странке мања, ако суд може да измени садржину уговора, а не само да изрекне раскид. Због свега тога судска ревизија уговора због промењених околности у систему ЗОО није допуштена, ако је не тражи или се с њоме не сагласи савесна уговорна страна на коју не утичу промењене околности.

Значај поделе на затворене и отворене системе: интереси друге савесне стране

Због чега је уопште важно да ли уговорна страна којој је због промењених околности отежано испуњење уговорне обавезе може самостално да издејствује измену садржине пуноважног уговора? Судска ревизија на захтев једне уговорне стране, без пристанка друге стране која је по дефиницији савесна, не само што одступа од начела *pacta sunt servanda*, него и маргинализује начело аутономије воље, тако што омогућава да због промењених околности, које јој се не могу ставити на терет, друга уговорна страна буде везана уговором на чију измену није могла да утиче. У тој конструкцији друга страна има право на раскид само ако погођена страна не изврши обавезу из измењеног уговора, а иначе и сама мора да поштује уговор који је измењен без њене сагласности.

Промена околности под којима су се стране обавезале у начелу не утиче на постојање и садржину њихових узајамних обавеза. Свака уговорна страна дужна је да изврши своје обавезе, одговорна је ако то не учини и сноси сопствени ризик да се током трајања уговорног односа промене околности које је имала на уму када је прихватила да нешто дугује (ZOO, чл. 17). Правна теорија често разматра установу *rebus sic stantibus* управо као једно од одступања начела *pacta sunt servanda* (Beale et al. [2002, 88–89]; Markesinis, Unberath, and Johnston [2006, 263–264]; Perović [1990, 67–68]).

У савременом уговорном праву постоје одређена одступања од тог начела. Прво, могуће је да током трајања уговорног односа испуњење уговорне обавезе постане објективно немогуће. У српском праву постоје посебна законска правила за ту ситуацију (институт *немогућности испуњења* из чл. 137 и 138 ZOO). И друго, током трајања уговорног односа испуњење може да постане у тој мери отежано да правичност налаже да се дужнику стави на располагање одређено правно средство које би требало да му олакша ту ситуацију. Међутим, када је и друга страна савесна, то јест када се ни њој не може ставити на терет промена до које је дошло, онда правне последице промењених околности

не би смеле неоправдано да отежају ни њен правни положај. Та права мера се у различитим правним системима постиже се на различите начине и отуд раније поменута подела европских правних система на отворене и затворене.

Уговорне стране закључују уговор под претпоставком да се околности под којима то чине неће мењати током трајања уговорног односа. Ако се у часу закључења може основано очекивати да током уговорног односа дође до одређене промене, стране су дужне да ту могућност узму у обзир и на њу се касније не могу позивати као на разлог за раскид или измену пуноважног уговора. Другим речима, промена околности која се дала предвидети у време закључења уговора и промена која се могла избећи или савладати током трајања уговорног односа не могу да служе ни као раскидни разлог, ни као разлог за једнострану измену уговорне садржине.

Уговорне стране, наравно, увек могу да преговарају о споразумном раскиду или изменама постојећег уговора, по општим правилима уговорног права и без обзира на то да ли је за време трајања уговорног односа дошло до било какве промене околности под којима односно с обзиром на које је уговор закључен. Међутим, промењене околности које су се могле предвидети у часу закључења уговора односно отклонити током трајања уговорног односа не могу бити основ за позивање на клаузулу *rebus sic stantibus*.

Остаје питање правног значаја непредвидљиве промене у постојећим или основано антиципираним околностима под којима односно с обзиром на које је закључен одређени уговор. Обично свака уговорна страна сноси сопствени ризик промењених околности које се нису могле предвидети у време закључења. Пошто се по дефиницији ради о промени која се не може ставити на терет ниједној од уговорних страна, ризик такве промене остаје на ономе кога погоди (*casum sentit dominus*). У контексту установе *rebus sic stantibus*, то је ризик да због неке промене која се догодила током трајања уговорног односа испуњење обавезе једне уговорне стране постане теже него што се могло основано очекивати у часу када је уговор закључен.

Ако ниједна страна није одговорна за промену која је пореметила уговорну равнотежу, онда свака страна сноси сопствени ризик промењених околности које се нису могле предвидети у време закључења и трпи последице те промене у својој имовинској сфери. Рецимо, ако уговор престане по сили закона због немогућности испуњења за коју није одговорна ниједна уговорна страна (ZOO, чл. 137), свака страна сноси свој ризик и своје губитке. Међутим, та подела ризика није увек равномерна. То што свака уговорна страна сноси свој ризик – не значи по себи да је ризик равномерно расподељен и то је чињенично питање. У различитим животним ситуацијама, дешава се да једна уговорна страна сноси већи ризик да испуњење њене обавезе постане отежано због нечега што се није могло предвидети у часу закључења уговора. На пример, када су се уговорне стране обавезале да једна другој испоручују робу одређене врсте, суд је сматрао да свака страна сноси ризик да се током трајања уговорног односа промене цене роба коју размењују (Presuda VPSB, Pž. 7019/95).

Начелно, дакле, свака страна сноси свој ризик да се током трајања уговорног односа околности промене на њену штету на начин који се није дао предвидети у часу закључења. Међутим, понекад није правично да све последице промењених околности остану на страни која је погођена неочекиваном променом. У модерним правима се сматра да страна којој је због неке непредвидљиве промене постало нарочито тешко да испуни оно на шта се обавезала у доброј вери, треба да има на располагању посебна правна средства, као што су право на раскид, право на правичну измену уговорне садржине, или право да захтева преговоре о таквој измени (Hondius and Grigoleit 2011, 31–32). На тај начин разрешава се сукоб између начела *pacta sunt servanda* и потребе да се обезбеди правна сигурност, с једне стране, и захтева правичности, с друге стране, у ситуацијама када је услед промењених околности постало неразумно да се инсистира да страна изврши своју обавезу онако како је уговорено (Koziol, Bydlinksi, und Voltenberger 2007, 880).

Међутим, посебна правна средства која стоје на располагању погођеној страни не треба да пребаце сав ризик на другог уговорника, јер је и он савестан. У тражењу

одговарајућег баланса односно праве мере у случајевима отежаног испуњења, затворени правни системи показују већу бригу за интересе друге уговорне стране.

Примера ради, у српском праву уговорна страна погођена промењеним околностима може једнострано да раскине уговор, али измену садржине уговора не може да издејствује без сагласности друге стране. Другим речима, уговорник који је погођен промењеним околностима не може да примора другу страну на останак у уговору измењене садржине. Наши судови сматрају да се раскидом због промењених околности посебно штите интереси уговорне стране која је погођена том променом, на тај начин што јој се омогућава да једнострано раскине уговор пре него што га друга страна раскине због неиспуњења. Раскид због промењених околности повољнији за страну којој је отежано испуњење, зато што у том случају не дугује накнаду штете по општим правилима, већ само накнаду за правичан износ претрпљене штете (Presuda PAS).

Ни у италијанском праву погођена страна не може сама да исходује судску измену уговора (Hondius and Grigoleit 2011, 133–139): Ако ако испуњење обавезе из уговора с трајним, периодичним или одложеним престацијама постане претерано тешко за једну страну, због неког изванредног догађаја који је у време закључења уговора био непредвидљив, уговорни дужник који је тиме погођен има право да захтева раскид, а друга страна може да захтева правичну измену уговора (IGZ, чл. 1467–1469). Иначе, посебност ИГЗ је правило о ревизији *једнострано* обавезног уговора због промењених околности (чл. 1468). Дужник из таквог уговора може да тражи да му се смањи дугована престација или измени начин извршења, да би се његова уговорна обавеза свела на правичну меру.

Насупрот томе, аустријско право спада у отворене системе: погођена уговорна страна може начелно да бира између раскида и измене уговора, али тај њен избор није слободан. Погођена страна може да захтева измену уговора само ако докаже да би стране закључиле уговор измењене садржине да су у време закључења могле да предвиде наступање промењених околности. Хипотетичка заједничка намера уговорних страна из времена закључења представља посебан услов за ревизију

уговора због промењених околности и захтева се по аналогији са заблудом (Koziol, Welser, und Kletecka 2014, 184–185). Тако се пружа елементарна заштита интересима савесне уговорне стране која није погођена промењеним околностима.

Аустријска правна теорија и судска пракса ослањају се на институт „отпадања основа правног посла” (*Wegfall der Geschäftsgrundlage*), када се током трајања уговорног односа околности битно промене, и то на начин који се није могао предвидети у време закључења уговора, па дође до озбиљног поремећаја еквивалентности узајамних давања или више не може да се оствари сврха уговора, због чега је постало претерано тешко за једну страну да своју обавезу изврши онако како је уговорено. Овај институт се доста широко примењује у пракси аустријских судова, иако се не помиње у аустријском Грађанском закону. Под основом посла овде се мисли на фундаментална заједничка очекивања уговорних страна из времена закључења уговора, односно на претпоставке уговорних страна о одређеним околностима при чијем постојању може да се оствари њихова сагласно изјављена воља (Hondius and Grigoleit 2011, 88 и даље; Koziol, Bydlinski, und Bollenberger 2007, 880–884; Koziol, Welser, und Kletecka 2014, 179–185).

Флексибилност изложене класификације

Поделу правних система на отворене и затворене треба посматрати као једну скалу односно градацију од система који придају велики значај начелу *pacta sunt servanda*, веома држе до принципа непромењивости уговора, историјски не признају установу *rebus sic stantibus*, а потребе праксе задовољавају применом других правних механизма – ка системима који садрже посебна правила која пружају заштиту уговорнику погођеном промењеним околностима, признајући му право да захтева преговоре о измени пуноважног уговора, или да захтева раскид, или пак судску ревизију уз сагласност или чак без сагласности друге уговорне стране.

На једном крају те скале налазе се правни системи који начелно не допуштају утицај отежаног испуњења на обавезе из пуноважних уговора. Класичан пример за то доскора је било

француско право. Установа промењених околности добила је место у француском Грађанском закону тек 2016. године. Значај промењених околности у Француској је традиционално ограничен на управне уговоре: од почетка XX века тамошња правна доктрина (*théorie de l'imprévision*) и судска пракса сматрају да по изузетку треба допустити правичну судску ревизију управног уговора, онда када због неких изванредних и непредвидљивих догађаја дође до отежаног испуњења, а да би се обезбедило стабилно и нормално функционисање јавних служби у таквим ситуацијама (Kruļj 1967, 28–30).

У случајевима великих економских и социјалних промена – када је по општем схватању неправично да инсистирати на непромењивости уговора у великом броју појединачних ситуација – у Француској се традиционално очекује да интервенише законодавац, а не судови. Међутим, у недостатку општих правила о утицају отежаног испуњења на обавезе из уговора, француски судови нису увек чекали законодавну интервенцију, него су почели да субјективизују појмове више силе и немогућности испуњења и да под правила о немогућности испуњења подводе неке случајеве који би боље могли да се опишу као отежано испуњење (Kruļj 1967, 33).

Тако је у судским одлукама дошло до приближавања појмова отежаног испуњења и немогућности испуњења; уместо питања да ли се неки догађај могао предвидети, избећи или отклонити, почело је да се поставља питање да ли је уговорник био дужан да предвиди, избегне или отклони тај догађај, с обзиром на природу и обим својих обавеза; уместо апсолутне или објективне немогућности испуњења фокус је стављен на практичку, нормалну, разумну могућност да се обавеза изврши онако како је уговорено с обзиром на околности појединачног случаја. Традиционално неприхватање установе *rebus sic stantibus* довело је до тога да се појам немогућности испуњења субјективизује, односно разуме на један еластичан начин, као практичка немогућност испуњења која постоји онда када се од дужника не може разумно очекивати да изврши оно на шта се обавезао (Kruļj 1967, 33–35). Круљ наводи пример тог субјективизовања из старих француских уџбеника (35): Превозник се обавезао да робу донесе у одређено време, али је на путу доживео удес без икакве своје кривице. Превозник

би могао уз несразмерне трошкове да брзо претовари робу и стигне до одредишта пре истека уговореног времена, али се од њега не може разумно очекивати да потроши неколико пута више него што нормално износе трошкови превоза, да би стигао у договорено време.

Илустрација приближавања концепата отежаног испуњења и практичке немогућности испуњења налази се и у Коментару ЗОО (Рајић 1995, 268).⁴ Услед више силе потонуо је брод са специфичним теретом – опремом за термоелектрану. Дужник би могао уз несразмерно велике напоре и трошкове да покуша да тај терет подигне с морског дна, али би било неразумно односно противно схватањима поштеног промета тражити од њега да то учини. Испуњење је постало практички немогуће. Француско право историјски није придавало значај отежаном испуњењу уговорне обавезе, него само немогућности испуњења. Француски судови су стога ширили појам немогућности испуњења, тако да њиме обухвате и неке случајеве отежаног испуњења. Насупрот томе, у југословенском и српском праву су ови концепти позакоњени још у Општим узансама из 1954. Пример из Коментара ЗОО само помаже њихово разграничење.

Међутим, одскора је у Француској по општим правилима допуштено да уговорни дужник самостално исходује судску ревизију, под условом да је пре тога покушао да постигне споразум с другом страном да уговор раскину, измене његову садржину, или да од суда заједно затраже ревизију. Први коментатори сматрају да су судови тако добили необично широка овлашћења по мерилима француског грађанског права, а за саговорника стране којој је отежано испуњење створена је велика правна несигурност (Fabre-Magnan 2016, 559–560).

Ниједан од великих грађанских законика који су донети у XIX веку изворно не познаје институт промењених околности. Међутим, за време њиховог важења, однос судова према тој идеји није свуда био исти. За разлику од француског права које се историјски држало принципа *pacta sunt servanda* и одбијало клаузулу *rebus sic stantibus* као опште правило уговорног права, стари немачки извори из XVIII века садржавали су правила

4 Готово идентичан пример наводи Круљ (1967, 37).

о утицају промењених околности на уговорне односе. Добар пример је пруски Општи земаљски законик (Ranieri 2009a, 820–821).

Касније, у немачкој правној науци XIX века, одбачена је доктрина о промењеним околностима као неспојива с циљевима уговорне стабилности и правне сигурности (Kruļj 1967, 35), па немачки Грађански законик из 1900. године изворно не садржи правила о промењеним околностима. Међутим, немачки судови и правна теорија су после Првог светског рата развили општу теорију о утицају промењених околности на уговорне односе. На питање зашто се то догодило у Немачкој а у Француској није, када ни немачка ни француска кодификација у то време нису садржавале правила о промењеним околностима, Круљ (1967, 45–46) нуди два одговора: Први разлог је то што су економске и друштвене прилике у Немачкој биле изузетно нестабилне после Првог светског рата, па је постојала јака потреба да се правно уреди утицај отежаног испуњења на уговорну обавезу. Други разлог је концепцијске природе. У немачком праву се на институт промењених околности мање гледа као на одступање од принципа *pacta sunt servanda*, а више као на потврду начела добре вере односно савесности и поштења у извршавању уговорних обавеза (*Treu und Glauben*) (Ranieri 2009b, 1498; Schulze 2009; Kruļj 1967, 38).

Коначно, у правним системима који садрже рестриктивна законска решења, судови могу квалификацијом чињеница и тумачењем норми да прошире домашај одређених института. Тако се постиже и један степен конвергенције отворених и затворених правних система, то јест њихово приближавање у практичној равни (Hondius and Grigoleit 2011, 31, 688).

ЗАКЉУЧАК

Ниједан од великих грађанских законика који су донети у XIX веку изворно не познаје институт промењених околности. Међутим, за време њиховог важења, однос судова према тој идеји није свуда био исти. У немачком праву правило о промењеним околностима кодификовано је 2002. године, а до тада се у судској пракси и правној доктрини заснивало на начелу добре вере односно савесности и поштења (*Treu und*

Glauben). Правни значај промењених околности у француском праву традиционално је био ограничен на управне уговоре, док се у општем уговорном праву инсистирало на принципу *pacta sunt servanda* и идеји о начелној непромењивости уговора. Одредбе о промењеним околностима унете су у француски Грађански законик тек 2016. године.

Правила о раскидању или измени уговора због промењених околности код нас су први пут кодификована Општим узансама из 1954. Нешто другачији режим од тога био је предложен у Скици за законик о облигацијама и уговорима 1969, а важећа општа правила о клаузули *rebus sic stantibus* налазе се у Закону о облигационим односима из 1978. Правила ЗОО налажу да је испуњење обавезе постало *отежано* за једну страну, или да се више *не може остварити сврха уговора*. Ти захтеви су постављени алтернативно, а правне последице су им исте. Скица не предвиђа другу могућност, која је могла доспети у југословенски ЗОО под утицајем немачког и аустријског учења о отпадању основа правног посла (*Wegfall der Geschäftsgrundlage*), мада неки кажу да је узор била и енглеска доктрина осујећења уговора (*frustration of contract*).

У европској теорији уговорног права одскора је позната подела правних система на отворене и затворене, по томе познају ли посебна правила о једностраној судској ревизији уговора због промењених околности. Судска ревизија на захтев једне уговорне стране, без пристанка друге стране која је по дефиницији савесна, не само што одступа од начела *pacta sunt servanda*, него и маргинализује начело аутономије воље, тако што омогућава да због промењених околности, које јој се не могу ставити на терет, друга уговорна страна буде везана уговором на чију измену није могла да утиче. У тој конструкцији друга страна има право на раскид само ако погођена страна не изврши обавезу из измењеног уговора, а иначе и сама мора да поштује уговор који је измењен без њене сагласности.

Отворени системи садрже посебна правила која допуштају правичну измену садржине пуноважног уговора на захтев уговорне стране која је погођена промењеним околностима. Није неопходно да се друга страна сагласи с

траженом ревизијом. Насупрот томе, затворени системи немају посебна правила о утицају промењених околности на обавезе уговорних страна, или познају овај институт, али уговорнику који је погођен промењеним околностима допуштају само да раскине уговор. Ревизија уговора није допуштена без сагласности друге уговорне стране. Српско право се по овим мерилима сврстава у затворене системе, јер не дозвољава измену уговора на захтев стране која је погођена промењеним околностима, већ само на захтев или уз пристанак другог уговорника.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Austrijski грађански законик (AGZ). 1811. Arandelović, Dragoljub, prev. 1921. *Austrijski грађански законик*. Beograd: Prosveta.
- Beale, Hugh, Arthur Hartkamp, Hein Kötz, and Denis Tallon. 2002. *Contract Law*. Oxford: Hart Publishing.
- Beatson, Jack. 2002. *Anson's Law of Contract*. 28th edition. Oxford: O.U.P.
- Čobeljić, Đorđe. 1972. *Promenjene okolnosti u privrednom i грађанском праву (clausula rebus sic stantibus)*. Beograd: Savremena administracija.
- Douville, Thibault, éd. 2016. *La réforme du droit des contrats. Commentaire article par article de l'ordonnance du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations*. Paris: Gualino.
- Durđević, Marko. 1995. „Član 133. Pretpostavke za raskidanje.” U *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, ur. Slobodan Perović, 260–265. Beograd: Savremena administracija.
- Francuski грађански законик из 1804. (FGZ). Code civil, Version consolidée au 14 février 2020, www.legifrance.gouv.fr, poslednji pristup 30. jula 2020.
- Haška konvencija o zaključenju ugovora (Konvencija koja se odnosi na Jednoobrazni zakon o zaključenju ugovora o međunarodnoj prodaji telesnih pokretnih stvari). 1964. Convention relating to a Uniform Law on the International Sale of Goods. unidroit.org, poslednji pristup 30. jula 2020.

- Haška konvencija o prodaji (Konvencija koja se odnosi na Jednoobrazni zakon o prodaji telesnih pokretnih stvari donete). 1964. Convention relating to a Uniform Law on the International Sale of Goods. unidroit.org, poslednji pristup 30. jula 2020.
- Fabre-Magnan, Muriel. 2016. *Droit des obligations. Tome I. Contrat et engagement unilatéral*. Paris: P.U.F.
- Herne Bay Steamboat Co. v. Hutton [1903] 2 KB 683.
- Hondius, Ewoud, and Christoph Grigoleit, eds. 2011. *Unexpected Circumstances in European Contract Law*. E-book. Cambridge: C.U.P.
- Italijanski građanski zakonik (IGZ). 1942. *Il Codice Civile Italiano, Libro IV. Delle obbligazioni*, Cardozo Electronic Law Bulletin, jus.unitn.it/cardozo/obiter_dictum/codciv/Lib4.htm, poslednji pristup 30. jula 2020.
- Jankovec, Ivica. 1999. „Dejstvo promenjenih okolnosti na ugovorne odnose (pokušaj harmonizacije prava evropskih zemalja).” *Revija za evropsko pravo* (1): 135–144.
- Kovačević-Kuštrimović, Radmila. 1979. „Klauzula rebus sic stantibus prema Zakonu o obligacionim odnosima.” *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*: 289–302.
- Konstantinović, Mihailo. [1969] 1996. *Obligacije i ugovori. Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Koziol, Helmut, Peter Bydlinski, und Raimund Bollenberger. 2007. *Kurzkommentar zum ABGB*. Wien: Springer.
- Koziol, Helmut, Rudolf Welser, und Andreas Kletecka. 2014. *Grundriss des bürgerlichen Rechts I*, 14. Auflage. Wien: Manz.
- Krulj, Vrleta. 1967. *Promenjene okolnosti i ugovorna odgovornost (nemogućnost ispunjenja, viša sila, klauzula rebus sic stantibus)*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Krulj, Vrleta. 1983. „Raskidanje ili izmena ugovora zbog promenjenih okolnosti.” U *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, ur. Borislav Blagojević, Vrleta Krulj, 398–407. Beograd: Savremena administracija.

- Markesinis, Basil, Hannes Unberath, and Angus Johnston. 2006. *The German Law of Contract. A Comparative Treatise*. Oxford: Hart Publishing.
- Nemački građanski zakonik iz 1900 (NGZ). Bürgerliches Gesetzbuch, gesetze-im-internet.de/bgb/index.html, poslednji pristup 30. jula 2020.
- Nikolić, Đorđe. 2001. *Praktikum za obligaciono pravo*. Beograd: izdanje autora.
- Odluka Visokog trgovačkog suda Hrvatske, Pž. 3939/95 od 30. aprila 1996.
- Odluka Vrhovnog suda BiH, Pž. 532/90 od 23. aprila 1991.
- Odluka Vrhovnog suda Srbije, Rev. 623/97 od 10. septembra 1997.
- Odluka Vrhovnog suda Hrvatske, Pž. 1700/88 od 9. februara 1988.
- Odluka Vrhovnog suda Hrvatske, Rev. 2084/91 od 12. decembra 1991.
- Odluka Vrhovnog suda Hrvatske, Rev. 2899/91 od 18. marta 1992.
- Opšte uzanse za promet robom (Opšte uzanse), *Službeni list FNRJ* br. 15/1954.
- Opšti imovinski zakonik iz 1888. (OIZ). *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*. [1888] 1980. Cetinje: Obod.
- Perović, Slobodan. 1990. *Obligaciono pravo*. Beograd: Službeni list SFRJ.
- Petrić, Silvija. 2007. „Izmjena ili raskid ugovora zbog promijenjenih okolnosti prema novom Zakonu o obveznim odnosima.” *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 28 (1): 107–155.
- Petrović, Zdravko, Vladimir Kozar. 2009. *Mega zbirka sudske prakse iz obligacionog prava*. Beograd: Intermeks.
- Presuda Višeg privrednog suda u Beogradu, Pž. 7019/95 od 31. januara 1996.
- Presuda Višeg privrednog suda, Pž. 9163/98 od 2. juna 1999.
- Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Rev. 164/2016 od 29. novembra 2017.

- Presuda Vrhovnog suda Srbije, Gzz. 9/94 od 13. aprila 1994.
- Presuda Vrhovnog suda Srbije, Prev. 41/2001 od 14. marta 2001.
- Presuda Vrhovnog suda Srbije, Prev. 81/99 od 24. marta 1999.
- Presuda Vrhovnog suda Srbije, Rev. 1810/98 od 22. aprila 1998.
- Presuda Vrhovnog suda Srbije, Rev. 2674/2005 od 7. decembra 2005.
- Presuda Okružnog suda u Zrenjaninu, Gž. 1478/95 od 31. oktobra 1997.
- Presuda Privrednog apelacionog suda, Pž. 2205/2013 od 16. januara 2014.
- Ranieri, Filippo. 2009a. *Europäisches Obligationenrecht*. Wien: Springer.
- Ranieri, Filippo. 2009b. "Treu und Glauben." Im *Handwörterbuch des Europäischen Privatrechts. Band II*, Hrsg. Jürgen Basedow, Klaus J. Hopt, und Reinhard Zimmermann, 1496–1501. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Radmilović, Vaso (prev.), Radomir Đurović (predg.). 1964. *Italijanski građanski zakonik, Knjiga IV. Obligacije*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Rev. 1619/96 od 29. januara 1997.
- Schulze, Reiner, Guillaume Wicker, Gerald Mäsch, et Denis Mazeaud, eds. 2015. *La réforme du droit des obligations en France, 5èmes journées franco-allemandes*. Paris: L.G.D.J.
- Schulze, Reiner. 2009. "BGB § 313 Störung der Geschäftsgrundlage." Im *Bürgerliches Gesetzbuch*, 6. Auflage, Reiner Schulze u.a., Rn. 1–26. Baden Baden: Nomos. *beck-online.beck.de*.
- Simler, Philippe. 2016. *Commentaire de la réforme du droit des contrats et des obligations*. Paris: L.G.D.J.
- Smits, Jan M. 2014. *Contract Law. A Comparative Introduction*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

- Srpski građanski zakonik iz 1884. (SGZ). *Građanski zakonik za Kraljevinu Srbiju iz 1844.* [1939] 1990. Beograd: izd. N. Dželebdžić.
- Treitel, Guenter. 2003. *The Law of Contract*. 11th edition. London: Sweet & Maxwell.
- Tunc, André. 1966. "Commentary on the Hague Conventions of the 1st of July 1964 on International Sale of Goods and the Formation of the Contract of Sale." 1–108. unidroit.org/ulis-explanatoryreport, last access 30th July 2020.
- Vizner, Boris. 1978. *Komentar Zakona o obveznim (obligacionim) odnosima. Prva knjiga*. Zagreb: vlastita naklada.
- Zakon o obligacionim odnosima [ZOO], *Službeni list SFRJ* br. 29/78, 39/85, 45/89 (odluka USJ) i 57/89, *Službeni list SRJ* br. 31/93, 22/99, 23/99, 35/99 i 44/99, *Službeni list SCG* br. 1/2003 (Ustavna povelja) i *Službeni glasnik RS* br. 18/2020.

Marija Karanikić Mirić*

Faculty of Law, University of Belgrade

CHANGED CIRCUMSTANCES AND RISK ALLOCATION IN CONTRACT LAW

Resume

In the European theory of contract law, division of legal systems into open and closed has been recently introduced, according to whether they provide special rules on unilateral revision of contract due to changed circumstances, or not. The open systems contain special rules that allow for a fair adjustment of a valid contract at the request of a party affected by the change in circumstances. The other party does not need to agree to the requested adjustment. The interests of the other party, which is diligent by definition, are protected by setting out the conditions under which the affected party may opt for adjustment. The affected party's choice between the termination and the adjustment of the contract is not entirely free. The closed systems do not have special rules on the impact of difficulties in fulfilment due to changed circumstances, on the obligations of the contracting parties, or if they do have such rules, they are only allowing the party affected by the change to terminate the contract. The affected party may not force the other party to be bound by the adjusted contract. According to this criterion, Serbian law should be classified as a closed legal system, since it does not allow for the alteration of the contract at the request of the party affected by the change in circumstances, but only at the request, or with the consent of the other contracting party. The creditor faces greater legal uncertainty if his consent is not required for the adjustment of contract by the court. Therefore, this paper discusses the issue of allocation of risk in the context of changed circumstances.

Keywords: Changed circumstances, difficulty of performance, risk allocation, termination of contract, judicial revision of contract

* E-mail address: marija@ius.bg.ac.rs.